

Az itt közölt igényes, érdekes írások olvasgatása közben Pilinszky Jánosnak néhány verssora is eszembe jutott:

Tudod, hogy hány kísértés,
a semmi és üresség késdobáló
hány és hány pokla leskel itt reám?

(Mégis nehéz)

Ezek a fiatalok, bizony, a mai tudományosság kísértései, a „semmi és üresség” poklai közt keresnek eligazodást. Jó, hogy segítik egymást az eligazodásban. Hogy mutáló, még rekedtes hangjuk feltisztuljon, hogy a szavak használatában, az igazság és az igazságra vágyó emberek szolgálatában „evangéliumi” magatartásra törekedjenek. Kötetük: fiatal fáról szedett első kosár gyümölcs. Azt tartják úgy jó, ha minél többen esznek belőle. Érdemes kóstolgatni.

Jelenits István

Major Balázs

Keresztes hadiépítészet a 12-13. századi Közel-Keleten

„A keresztényeknek tapasztalniuk kellett: semmi jele sem mutatkozott annak, hogy az ellenség merész rajtaütései csökkennének; erejüket állandóan frissítették, és mint a hydra, minden egyes emberük elvesztésével új erőre kaptak. Ezért aztán hosszas tanácskozás után a mieink eldöntötték, hogy erődítéseket emelnek (Ascalon) köré. Ezek védelmiül szolgálnak majd eme szörnyeteg ellen, mely egyre növekedett fejei elvesztése által, és valahányszor elpusztított, rögvést íjjászületett a mi még nagyobb veszedelmünkre. Ezekbe az erődítésebe könnyen egybe lehet gyűjteni az erőket, melyek a várak közeléből sikeresebben szembeállhatnak az ellenség portyáival. Az ilyen erődök egyben támaszpontokként is szolgálnak, melyekből maga a város ellen is gyakori támadásokat lehet intézni.”
(részlet Túroszi Vilmos krónikájából a muszlim Ascalon körüli keresztes várak építéséről)

Bevezető

II. Orbán pápa 1095. november 28-án elhangzott clermonti beszéde egy olyan történelmi esemény kezdőpontja volt, mely az elkövetkezendő két évszázadban közvetlen befolyással bírt emberek millióinak életére. A keresztes hadjáratok hagyományos nyitányaként számon tartott beszédet követően a Jeruzsálem felszabadítására induló keresztes seregek 15 éven belül négy államot hoztak létre a Közel-Keleten: a Jeruzsálemi Királyságot, az Antiochiai hercegséget, valamint a Tripoliszi és az Edesszai grófságot (1. ábra). A korszak építészeti emlékei közül a védelmi jellegűek a leggyakoribbak, és még a nem katonai rendeltetésű építményeken, köztük templomokon, városi házakon és mezőgazdasági épületeken is gyakran feltűnnek a védelmi elemek.

A kereszties államok nemcsak régészeti és művészettörténeti, hanem például társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból is fontos forráscsoportját alkotó várak részben a kutatási költségek magas volta, részben pedig a térség instabil politikai helyzete miatt kevésbé kutatottak. Ez azért is sajnálatos, mert a Levante kereszties államaiban, speciális helyzetüknél fogva a hadiépítészet rendkívül gyors fejlődésnek lehetünk tanúi, s több, az európai hadiépítészetben elterjedt elem is itt tűnik fel először. A hadiépítészet és a haditechnika fejlődése szoros kölcsönhatásban áll egymással, az egyik által hozott újítások mindig gyors válaszlépésre készítetik a másikat, biztosítva a folyamatos fejlődést. Az olyan "permanens háborús terület", mint amilyen a 12-13. századi Szentföld volt, eszményi terepet nyújtott a hadiépítészet lehető legdinamikusabb fejlődésének. A jelen vázlatos összefoglaló a legújabb, részben saját kutatási eredmények alapján próbálja bemutatni azokat a sajátos tényezőket, melyek a Közel-Keleten letelepedő európaiak hadiépítészetét formálták, az eredményükként létrejött erődítéstípusokat és ezek fejlődését a kereszties államok bukásáig. A tanulmány főként a szerző szűkebben vett kutatási területének számító Szíria és Libanon kereszties emlékéanyagára épül, de ahol szükséges kitekint az ezeken kívül található jellegzetesebb példákra is.¹ A rövid tanulmány objektív terjedelmi

Szeretném kifejezni köszönetemet tanárainknak, Buzás Gergelynek, Dr. Laszlovszky Józsefnek, Dr. Iványi Tamásnak és Tüske Lászlónak, a damaszkuszi és bagdadi magyar nagykövetség segítőkész munkatársainak, elsősorban Pereszlényi Zoltán és Juhász Ernő nagykövet uraknak, valamint Szabó László, Takács László és Papp József első titkároknak. Hálával gondolok az Oktatási Minisztérium munkatársának Ladányi Évának és a bejrúti Szent József Egyetem magyar származású jezsuita a professzorának, Szabó Lászlónak a nagylelkű segítségére. Köszönettel tartozom a Szíriai Műemlékvédelmi Főhatóság által kibocsájtott kutatási engedélyért és a szíriai szakemberek, elsősorban Dr. 'Abdalrazzāq Mu'azz és Haytham Hasan segítőkészségéért. A Magyar Ösztöndíjbizottságtól nyert szíriai ösztöndíjaim alatt végzett terepmunkákat a Faludi Ferenc Akadémia, a Pro Renovanda Cultura Hungaria Alapítvány és családi barátom Korsós Imre támogatásával végeztem.

¹ A közel-keleti kereszties településeknek és váraknak legalább két (arab és középkori európai), de a legtöbb esetben ennél is több (héber, arámi, görög, római) neve van. A helynevek keveredésének elkerülése végett a tanulmányban a legelterjedtebb középkori európai elnevezéseket használom. Amennyiben a tárgyalt helyiségeknek létezik ismert magyar névváltozata

korlátok miatt elsősorban a főbb kategóriák és periódusok jellegzetes emlékeken keresztül történő bemutatására törekszik így csak néhány esetben érinti a térség különböző hadiépítészeti tradíciói közti esetleges kölcsönhatás problémakörét.

A Tényezők

Történelmi keret

Az első kereszties hadjárat és az ezt követő államalapítás meglepően gyors sikereit alapvetően a muszlim világ nagyfokú megosztottsága tette lehetővé. Ezt az európaiak számára kedvező állapotot az 1140-es évektől kezdődően az iszlám olyan illusztris személyiségei próbálták megszüntetni, mint 'Imād ad-Dīn Zankī Edessza meghódítója, majd pedig fia Nūr ad-Dīn Mahmūd, a muszlim Szíria egyesítője. Törekvéseikre Salāh ad-Dīn szultán Egyiptom és Szíria egyesítője tette fel a koronát. 1187 júliusában Hattūnnál megsemmisítette a Jeruzsálemi királyság seregét, Türosz kivételével elfoglalta a rangidős kereszties állam egészét és 1188-as hadjáratával súlyos csapást mért az Antiochiai hercegségre és a Tripoliszi grófságra is. Csak az Oroszlánszívű Richárd személye révén legendássá lett harmadik kereszties hadjárat tudta meghosszabbítani a szentföldi latin jelenlétet még egy évszázaddal.

A XIII. századra szinte csak egy vékony tengerparti sávra korlátozódó kereszties területeket Salāh ad-Dīn halála után kevés külső támadás érte. Utódait az ajjúbida uralkodókat sokkal inkább a családon belüli riválisaik problematikája foglalkoztatta, mint a keresztények elleni szent háború, a dzsihád. Ez a helyzet azonban a század második felében egy új dinasztia, a mamlúk hatalomra

(pl. Jeruzsálem, Türosz), természetesen ezen szerepel a szövegben.

jutásával gyökeresen megváltozott. Az ajjúbidák hatalmát megdőntő mamlúkok szigorúan központosított katonáállamának három nagy szultánja Baybars, Qalāwun és al-Ashraf szisztematikusan mért csapást csapás után a kereszties államok maradványaira, míg végül 1291 nyarának végére végleg felszámolták a keresztiesek szentföldi bázisait.

Geopolitikai keret

A régió nemcsak a 12–13. századi kelet és nyugat előinek, hanem az afrikai és arábiai kontinentális lemezek ütközőpontja is volt. A két lemezt elválasztó Kelet-Afrikai árokrendszer északi fele a mai Törökország déli részén található Taurus hegységől a Vörös-tengerig tartott, s többek között az Orontész folyó völgye, a Jordán forrásvidéke, a Galileai-tó, a Jordán völgye és a Holt-tenger völgye alkotta. Az árokrendszer a peremlein létrejött hatalmas hegységláncokkal egyrészt alapvetően meghatározta a földrajzi környezetet, másrészt az ilyen területekre jellemző intenzív földrengéses tevékenységgel erőteljesen beleszólt az építéstörténetbe. A kereszties államok határai csak ritkán nyúltak túl az árokrendszer nyugati peremét szegélyező Ansáriyya és Libanon-hegységen s a Jordán völgyén, melyek a kereszties államok legfontosabb területét a partvidéki síkságot és dombvidéket választották el a Közel-Kelet szilárdan muszlim kézen levő területeitől. Többek közt ez a tény vezetett néhány korai kutatót arra a téves következtetésre, hogy a keresztiesek egy a fent említett terepadottságokat kihasználó egységes védelmi rendszert építettek ki, melynek első vonalát a határokon épített őrtornyok és kiserődök, második vonalát a belső területek központi erődjei, a harmadikat pedig a nagy tengerparti városok alkották.² A minden tényező figyelembevételével összeálló kép azonban sokkal

² pl.: Rey 1871, 4.; Deschamps 1934, 16–42.

összetettebb és sokszínűbb. A keresztiesek várainak elhelyezkedése jóval egyenetlenebb és esetlegesebb, funkcióik sokrétűbbek és a várakat építő társadalom csoportjai sokkal függetlenebbek voltak annál, minthogy egy ilyen átgondolt rendszert hozzanak létre.

Demográfia és felekezeti összetétel

Az eddig végzett demográfiai kutatások szerint a négy kereszties államban élő európaiak száma nem haladta meg a 200–250.000 főt, s ebből 100.000–140.000 a Jeruzsálemi királyság területén élt a lakosság 15–25%-át alkotva.³ A kutatók többségének véleménye szerint alapvetően ez a tény határozta meg azt, hogy a kisebbségben levő európai népesség jó része már a betelepülés kezdetén a biztonságosabb tengerparti városokba koncentráldott.

A levantei keresztény lakosság iszlamizációs folyamatának sebességéről nincsenek biztos információink. Fontos tudni, hogy a mai napig nem tisztázott kellőképpen a kereszties-kori Közel-Kelet lakosságának felekezeti megoszlása, pedig az adott korban nem az etnikai, hanem a vallási hovatartozás volt a döntő. Míg a korábbi kutatás afelé hajlott, hogy muszlim többséget, vagy egyenlő arányú muszlim–keresztény felekezeti megoszlást feltételezzen Palesztína területén,⁴ újabban több kutató is arra a megállapításra jutott, hogy a kereszties korszakban még a keleti keresztények alkották a palesztínai területeken a többséget.⁵ A keresztények aránya mind az Antiochiai hercegség, mind pedig a Tripoliszi grófság területén magasabb volt, mint a Palesztínában, sőt ez utóbbi kereszties államban erősen valószínűsíthető a jelentős keresztény többség. Az európai lakosság és a keleti keresztények viszonya sem tisztázott kellőképpen. A nyugati és a különböző keleti keresztényeket

³ Ellenblum 1998, 31; Russell 1985.

⁴ Cahen 1954, 6–7.; Hitti 1972, 212.

⁵ Mayer 1988, 154; Gil 1992, 170–172.

heterogén és összetett egységekként kell kezelnünk, melyek kapcsolatrendszere legalább annyira komplex és ambivalens volt, mint az összetételük. A demográfiai arányok bizonytalansága, a felekezeti közti kapcsolatok tisztázatlan volta és a kereszties vidéki településhálózat feldolgozatlansága sajnos nem teszi lehetővé, hogy pontos képet vázolhassunk fel a kereszties város és a vidéki települések valós súlyáról a kereszties államokban.

A kereszties városok

A szárazföld belsejében fekvő városok

A keresztiesek nem alapítottak új városokat az újonnan elfoglalt területeken, a meglévőbe települtek be és azok védelmi elemeit bővítették. A városok túlnyomó többségét a tengerparti kikötővárosok alkották, s csak néhány város állt a szárazföld belsejében,⁶ melyek a hattíni csatát követően nem, vagy csak rövid időre kerültek vissza kereszties kézbe. A szárazföldi városok általában gyengén erődített helyek voltak, és néhányban semmiféle védmű nem épült. Ezekben támadás esetén egyedül a templom épülete nyújtott menedéket. Egyértelmű kivételt képezett Jeruzsálem, a rangidős kereszties állam fővárosa. A város 1099-ben történt elfoglalása után a keresztiesek nemcsak az ostrom okozta sérüléseket javították ki, hanem az elkövetkezendő évtizedekben tovább bővítették a város védműveit. A későbbi átépítések miatt a jeruzsálemi városfalnak csak egyes szakaszairól és néhány kitörőkapuról lehet kimutatni a kereszties eredetet, de több városkapunál nyilvánvaló a bővítés. A meglévő Szent István kapu elé egy zárt udvar épült, melybe a Szent István kapu falsíkjára

⁶ Ilyen városnak tekinthető település volt Banias, Hebron, Lydda, Nablusz és Názáret

merőleges egyik falba épített kisebb kapun keresztül lehetett bejutni. Az így kialakított barbakánhoz egy templom és egy valószínűleg vámházként használt épület is csatlakozott.⁷ Hasonló előudvar épült a Damaszkuszi kapu elé is. A keresztiesek érkezésekor még csak egyetlen - az ún. Dávid - toronyból álló „citadellát” az 1160-as 1170-es években kibővítik. Az újonnan épített tornyokkal tagolt kerítőfal előtt a leírások szerint árok és egy külső fal is állt.⁸

Kereszties kikötővárosok

A tengerparti városok többsége síkvidéken feküdt és csak néhánynál segítették a terepadottságok a védelmet.⁹ A legjellegzetesebb és legjobb állapotban megmaradt 12. századi kereszties kikötőváros Giblet az ókori Búblosz helyén épült a libanoni tengerparti síkságon (2. ábra). A kereszties kikötővárosokban három fő védelmi elemet lehet elkülöníteni: a kikötői védműveket, a városfalat és a rendszerint a városfal egyik sarkában álló városi erődöt.

A kikötővárosok létfontosságúak voltak az egyre fokozódó emberhiánnyal és gazdasági gondokkal küzdő kereszties államok fennmaradása szempontjából. A kikötők voltak a keresztény flották által uralt földközi-tengeri utánpótlási vonalak szentföldi kapui. Ezeket keresztül áramlott a Közel-Keleten létrehozott „nyugati államok” fenntartásához nélkülözhetetlen fegyveres, hadianyag és később egyre nagyobb mértékben az élelmiszer utánpótlás. Giblet kikötői védműveit az erődített mólók alkották végükben egy-egy toronnyal. Leírásokból tudjuk, hogy a kereszties

⁷ Boas 1999, 19.

⁸ Boas 1999, 17.

⁹ Jellegzetes kivétel volt Türosz, mely egy félszigeten feküdt és Arsuf, mely a palesztin tengerpart egy szakaszát jellemző magas szirtvonulat egy pontjára épült.

kikötőket a mólók tornyai közé kifeszített vasláncokkal zárták el, s a láncokat a vízszint alá kellő mélységre leengedve nyitották ki a hajók számára.

A kikötővárosok második jellegzetes védelmi eleme a tornyokkal tagolt városfal volt. Giblet városfala a klasszikus 12. századi típusba tartozik a falsíkból csak kissé kiemelkedő, négyzetes alaprajzú, kétharmad részt tömör tornyokkal. A városfal előtt feltehetően szárazárok húzódott, mely elsősorban az ostromgépek távoltartását szolgálta.

Többek közt két fontos tényező is közrejátszott abban, hogy a kikötővárosokban legalább egy városi erődöt is találunk. Az egyik az emberhiány volt, melynek következtében még a Gibletéhez hasonlóan rövid városfalakat is csak egy ideig tudták védeni. Ez szükségessé tette, hogy a város területén belül még legalább egy, kisebb alapterületű megerősített objektum legyen, ahol a védők megfogyatkozott csapata tovább tudta magát tartani. A másik motivációs tényező társadalmi volt: az európai gyakorlattal szemben, ahol a nemesség nagy része vidéki rezidenciájában élt, a szentföldi latin arisztokrácia – részben biztonsági okok miatt – döntő többségében városlakó volt. Gibletben csak egy belső vár épült (3. ábra), mely a város genovai hűbérurainak, az Embriaco családnak volt a rezidenciája, de nagyobb városokban gyakran több városi erőd, lakótorony, vagy komolyan megerősített épület is magasodott.¹⁰

Giblet vára a többi városi erődítményhez hasonlóan önálló védelmi egység volt. A vár két fő eleme közül az egyik a *castrum*,¹¹

¹⁰ A Jeruzsálemi királyság legjelentősebb kikötővárosában, Akkóban a királyi erőd mellett külön vára volt a johannitáknak és a templomos lovagrendnek, s emellett önálló védművekkel rendelkeztek a különböző itáliai városállamok negyedei is.

¹¹ A rómaiak erődített katonai táborából eredő *castrum* alaprajz az ókorban és a későantikvitásban igen elterjedt volt mind a Közel-Keleten (görög *tetrapyrgion*), mind pedig Európában (latin *quadriburgium*). A síkvidéki erődítéseknel közkedvelt forma a muszlim hódítás után is tovább él az omajjád palotaépítészetben és a későbbi muszlim erődítésekben is feltűnik. A Római Birodalom nyugati felén is számtalan *castrum* épült, melyet a középkorban is használtak, így az esetleges előképek mind Európában, mind pedig a Közel-keleten megtalálhatóak voltak.

azaz a nagyjából szabályos négyszög alaprajzú (40 x 45 m oldalhosszúságú) négy saroktoronnyal megerősített kerítőfal igen gyakori megoldás volt a sík terepen épült keresztes erődöknél. A második elem, a várudvar közepén emelkedő hatalmas lakótorony, francia nevéen *donjon* szintén elengedhetetlen része a 12. századi keresztes hadiépítészetnek. A két elem kombinálása sikeres, ám nem túl gyakori megoldás volt a keresztes hadiépítészetben.

A négy saroktorony oldalazótüze aktívabbá tette a védelmet, s a falak közelébe jutást a részben sziklába vágott, részben kifalazással létrehozott széles árok nehezítette. Már a 12. századi ostromlók eszköztára is meglehetősen gazdag volt, melyben többek közt az ostromtorony, a különböző falbontó gépek, a 12. század első felében még nem túl nagy hatásfokkal üzemelő hajítógépek és az aláaknázás volt. Ez utóbbi menetéről és hatásfokáról nagyon pontos korabeli leírások maradtak fenn. A speciálisan kiképzett aknászcsapatok egy faszervezettel alátámasztott alagutat fúrtak az elpusztítandó falszakasz alá. Az alapozáshoz érve a folyosót kiszélesítették, és a falak alól kibontott földet aládúcolással helyettesítették. A munka végeztével a gyúlékony anyagokkal feltöltött üreget meggyújtották, és ha jól tervezték meg az aknát az aládúcolás elhamvadásakor a kiszemelt falszakasz leomlott. Az akna ellen nehéz volt a védekezés. Az ellenaknák sikerére rendszerint kevés esély volt. Fontos volt tehát a fal minél hatékonyabb statikai megerősítése. A keresztesek által alkalmazott legelterjedtebb módszer az antik oszlopoknak a falszövetbe történő merőleges beépítése volt. Az olyan antik rommezők, mint amilyen Búblosz volt, bővelkedtek a római gránitoszlopokban. Az oszlopok tömeges beépítése jelentősen javította a falak stabilitását, mely nemcsak az esetleges aláaknázás, hanem a Levantén igen gyakori földrengések pusztításának mértékét is jelentősen csökkentette. Az ellenség ostromgépeit rendszerint rajtaütésekkel igyekeztek elpusztítani a védők, ezt

szolgálták a *castrum* saroktoronyai tövéből nyíló kitörőkapuk.¹² A vár falán csak egy nagyméretű kapu nyílt, melyet az árokba épített hatalmas kőpillér tartotta faszerkezetes hídon keresztül lehetett elérni. Ostrom esetén a híd faelemei könnyen elpusztíthatóak voltak, lehetetlenné téve a hozzáférést a falsík felső felén elhelyezett kapuhoz.

A várudvar közepén magasodó hatalmas lakótorony egyértelműen középkori európai eredetű elem a szentföldi várakban.¹³ Giblet várának lakótornya egy tipikus 12. századi kereszties lakótorony. A 22 x 18 m alapterületű torony két, enyhén csúcsos dongaboltozattal fedett szintből áll, a torony alatt pedig ciszterna található. A bejárat a várudvar eredeti talajszintje felett több méterrel helyezkedett el, s faszerkezetes, könnyen lebontható feljáró vezetett fel hozzá. Az ajtó a földszinti helyiségbe nyílt, az emeleti helyiséget a fal vastagságában futó lépcsőn keresztül lehetett elérni.¹⁴ A várak egyik legelsőként elpusztuló része, a falkorona Giblet esetében is leomlott, de egy múlt századi felmérésen jól látszik a *donjon* tetején ekkor még egy ponton álló falcsontokból a jellegzetes 12. századi kereszties falkorona szerkezete. Ez kétszintes volt. Az első szintet a vastag falban kiképzett lőrés, a másodikat a fal tetején futó gyilokjáró és pártázat alkotta. Ennek legépebb 12. századi példáját Saone várában találjuk (6. ábra). Az ilyen lakótoronyok egyértelműen a passzív védekezésre eszközei voltak a várakban. A torony falait csak ritkán törték át lőréssekkel, hogy minél kevésbé gyengítsék meg a falszerkezetet, a torony falsíkjait nem tudták oldalazótűzzel fedezni, s a falkorona

¹² Akkó 1291-es ostromának leírásából tudjuk, hogy a védők nem zárták be a városkapukat, mely egyrészt lehetővé tette, hogy bármikor meglepetésszerűen kicsapjanak az ellenséges táborra, másrészt a falak teljes hosszában örködésre kényszerítették az ellenfelet. Prawer 1972, 322

¹³ A kereszties várakban oly gyakori lakótoronyokhoz hasonló struktúrákat sem a muszlim, sem a bizánci, sem pedig a térség harmadik meghatározó hadiépítészeti tradíciója, az örmény nem ismert.

¹⁴ A kereszties hadiépítészetben igen ritka volt a csigalépcső alkalmazása, s többnyire csak 13. századi emlékegyen figyelhető meg. Az egyes toronyoknál négy méteres vastagságot is meghaladó falak ideálisak voltak a jóval egyszerűbb egyenes lépcsősorok építésére.

kétszintes lőrésorát leszámítva alig tudtak veszteségeket okozni az ostromlóknak. A toronyok hatalmas tömbje viszont a vár eleste után is jó ideig biztonságot nyújtott az ide visszahúzódó védőknek, akik ellátását a feltehetően az első szinten felhalmozott élelmiszerkészletek és a torony alatti ciszterna vize biztosította.

A kereszties lakótoronyok szinte kivétel nélkül két szintből álltak és alacsonyabbak voltak, mint európai társaik többsége. Ennek magyarázata a hatalmas és igen nehéz kőboltozatok kizárólagosságában rejlik, melyekből soha nem építettek kettőnél többet.¹⁵ A keresztiesek egy-két kisebb lakótoronytól eltekintve soha nem alkalmazták az Európában bevett faszerkezetes szintválasztó födémekeket, és az épületek külső felületein is tartózkodtak a faszerkezetek (pl. sátoztetők, famennyezet, fa gyilokjáró...stb.) alkalmazásától. Igen elterjedt nézet volt korábban a fahiányt okolni a fában Európánál valóban szűkösebben ellátott Közel-Keleten. A magyarázat azonban mégsem ez, hiszen a hatalmas boltozatok emeléséhez nélkülözhetetlen zsaluzatokhoz is nagy mennyiségű és jó minőségű fa kellett, s a mai napig is lenyűgöző méretű boltozott terek tanúsága szerint a keresztiesek meg is szerezték a kellő mennyiséget.¹⁶ Az elsődleges indok valószínűleg sokkal inkább abban a tényben keresendő, hogy Európával ellentétben a Közel-Kelet olyan terület volt, ahol már a kereszties hadjáratok előtt több száz évvel használták a görögtűzként ismert, gyakorlatilag olthatatlan vagy csak igen nehezen oltható elegyet.¹⁷ A görögtűz és ennek arab változata a nafta ellen csak egyetlen hatékony védekezés volt: a gyúlékony anyagok alkalmazásának kerülése a várak exponált részein.

¹⁵ A két eddig ismert lehetséges kivétel háromszintes boltozott toronyra Iudin és Gabaa várában található. Boas 1999, 95.

¹⁶ Nem szabad elfelejteni, hogy a középkorban a Közel-kelet hegységeiben még jóval nagyobb kiterjedésű erdők voltak, és a kiváló minőségű faanyagot adó, foltokban a mai napig megmaradt libanoni cédruserdők nagy része a keresztiesek fennhatósága alatt levő területeken feküdt.

¹⁷ A görögtűz történetének és szakirodalmának összefoglalásához lsd.: Ellis 1973, a középkori gyújtógyegek általános összegzéséhez lsd.: Oxford 1956

A keresztések erődítések falszerkezete gyakorlatilag minden esetben ugyanazt a mintát követte. Két köpenyfal közé habarccsal összefogott terméskő és kőtörmelék töltést öntöttek. Ami a legjelentősebb eltéréseket mutatja, az a falak külső felületét alkotó kövek megmunkálási módja. A 12. században igen jellemző volt főként a nagyobb erődítéseknel az ún. púpos kváderek alkalmazása. Ez a kváderkövek kifelé néző oldalának széleit szabályosan visszafaragva jött létre, két fő típusa abban különbözött, hogy a néhány cm széles „visszafaragott keretből” kitüremkedő középső részt megmunkálatlanul hagyták, vagy ahogy Giblet kváderei esetében is látjuk, egyenletesen simára faragták. A technika a bronzkor óta ismert volt a Levante térségében¹⁸ és az ókori Büblosz több épülete is ilyen kövekből épült, mely kövek egy részét a keresztések többek közt a *donjon* építéséhez használták fel újra. Megjegyzendő azonban, hogy Gibletben a keresztések által faragott külső felületekre kerülő kváderek is púposak.

Az uralkodói erődépítés

A keresztések érkezésük első pillanatától erődítések tucatjait építették az újonnan elfoglalt területeken, s ebben az erődépítési lázban természetesen a keresztés államok vezetői jártak élen. Ezek az építkezések egyaránt jelentették a már meglevő erődítések rendbehozatalát, új elemekkel bővítését esetleg teljes újjáépítését és új erődítések, várak emelését stratégiailag fontos helyeken.

Voltak olyan erődök, melyek már akkor felépültek, amikor a megszerzendő ellenséges objektum még ostrom alatt állt. Ebbe az ún. támadóvárak kategóriába tartozott a majdani Tripoliszi grófság székhelyének első keresztés vára is. A tengerparton álló Tripoli városát több éven keresztül ostromolták a keresztések, s

¹⁸ Jacobson 2000, 139.

csak 1109-ben sikerült elfoglalni a három keresztés állam egyesült seregeinek egy genovai flotta segítségével. A város nagy kiterjedésű volt, az ostromot elkezdő Toulouse-i Rajmund serege kicsi, ezért Rajmund, aki „Eltökélten igyekezett minden lehetséges eszközzel kiűzni keresztények ellenségeit ezekről a területekről, erődöt építtetett a Tripoli városával szemközt, körülbelül két mérföldre levő hegy tetején. (...) A Zarándokhegy¹⁹ mind a hely természetes fekvése mind pedig az építők hozzáértése folytán jól megerősített hely. Ezt bázisként használva szinte naponta új bajokat okozott Tripoli népének. Állandó rajtaütéseinek eredményeképp az egész környék lakói, sőt azok is, akik magában a városban laktak, rákényszerültek, hogy éves adót fizessenek neki és minden ügyben így engedelmeskedtek neki, mintha a város korlátlan ura lett volna.”²⁰

Tripoli várát többször átépítették, de néhány eleme valószínűleg még az első építési periódusból származik. Az ekkor emelt vár magját egy 17 x 11 m alapterületű kétszintes lakótorony alkotta. Egy várudvar is csatlakozott a toronyhoz. Az udvar oldalazótornyok nélküli kerítőfalának alapozását és annak kis támpilléreit a későbbi 12. századi falon belül néhány méterre tárták fel.²¹ Tripoli városának elfoglalása után a grófok rezidenciájaként szolgáló egykori támadóvár körül egy új város jött létre.

Az 1153-ig fátimida kézen levő Ascalon városa körüli „várgyűrű” a muszlim helyőrség keresztés területek ellen intézett támadásai semlegesítésére építették a jeruzsálemi királyok. A láncolatot Bethgibelin (1136), Ibelin (1141), Blanchegarde (1142) új vára és az ősi Gáza romterületén újjáépített és megerősített település (1150) alkotta. Ezen várak példája is jól mutatja, hogy a keresztés erődítések nem előre megtervezett egységes védelmi vonal elemei, hanem többségükben a keresztés hódítás folyamatának termékei voltak, s nem a végleges határvonalat jelölték. Várak építését és települések megerősítését általában az

¹⁹ Az építők eredetére utalva így nevezték el a várat.

²⁰ A History of Deeds I., 454.

²¹ A legújabb munka Tripoli váráról: Salamé-Sarkis, 1980.

aktuális kihívásokra adott válaszként kell tekintenünk.

Az alapvetően síkvidéken álló új várak közül Ibelin, Blanchegarde és Gáza vára egyértelműen *castrum* volt, míg Bethgibelin összetettebb formát mutatott. Az 1170-ben Amalrich király építtette Darum határvára szintén négy saroktoronyos négyzetes alaprajzú erődítés volt, melyben az egyik saroktorony jóval nagyobb méretű volt a többinél. A várak építése nemcsak védelmi és támadó célokat szolgált, hanem mint azt a Blanchegard építéséről szóló beszámoló is tanúsítja, gazdasági szempontból is hasznos volt. „Az eredmény pedig az lett, hogy mindazok, akik a környező területeken éltek, nagy bizalmat fektettek ebbe a várba éppúgy, mint a többi erődítésbe, és számtalan suburbium nőtt ki körülöttük. Számtalan család telepedett le ott és hasonlóképpen sok földműves. Az egész környék sokkal biztonságosabb lett, mivel a hely lakott lett és lehetségessé vált a környék sokkal bőségebb élelmiszerellátása.”²²

Egy gyakorlatilag erődítetlen területen, az I. Balduin jeruzsálemi király által 1115-ben megkezdett expanzív politika eredményeként jöttek létre a Jordán folyótól keletre és a Holt-tengertől délkeletre fekvő területek erődítései. Ezen várak többsége a „Királyok Útjaként” ismert ősi karavánutat ellenőrizte, mely az egyetlen szárazföldi összeköttetést biztosította Szíria és Egyiptom között és a legfontosabb zarándokút volt Szíria muszlim központjai és az Arabiai félszigeten fekvő Hidzsász szent városai, Mekka és Medina közt. Oultrejourdain Seigneury megalakítását követően az út nagy része keresztes fennhatóság alá került. A „Jordánontúli főhűbér” ritkán még ma is felbukkanó nézetek ellenére nem tudta hermetikusan elzárni a muszlim világ e három fontos területe közti szárazföldi összeköttetést. Nem is ez volt a feladata. Oultrejourdain mindössze hét vára a karavánút fontos vízforrásai mentén épült, így lényegében kikerülhetetlenek voltak. Viszonylag kis létszámú helyőrségeik feladata a környezetükben áthaladó karavánokra kivetett adó begyűjtése volt, nagyobb

²² A History of Deeds II., 132.

seregátvonulásokat nemhogy megakadályozni, de még csak megzavarni sem tudtak.

Az itteni félsivatagos hegyvidéken álló várak alaprajzát többnyire a környezet határozta meg, így szabályos *castrumok*kal nem találkozunk. A szabályosságra törekvés legsikeresebb példája a Li Waux Moïse (Mózes völgyei) néven ismert keresztes erődítés a világhírű petrai romterülettől nem messze. A hozzávetőlegesen 100 x 35 m alapterületű erődítés egy sziklanyeregére épült, a homokkő-sziklából kifaragott kaputornyához csak egy mesterségesen kimélyített és függőleges falú vízmosáson átívelő faszerkezetes hídon át lehetett eljutni. A természetes és mesterségesen kifaragott meredélyek peremén futó kerítőfal néhány tornya négyzetes alaprajzú kevés lőréssel, a fal belső oldala mentén több helyen helyiségek nyomai és egy kápolna maradványai látszanak. A déli falszakasz közepén álló nagyméretű torony szolgálhatott *donjon*ként. A nehezen áttekinthető terepen, mély vízmosások szabdalta homokkősziklák közt fekvő vár megfigyelőhely szerepét jól illusztrálják a környező magaslatokon elszórt őrtornyok maradványai és az ezekhez, valamint a fontosabb kilátópontokhoz vezető sziklába vájt lépcsősorok.²³

A stratégiai jelentőségű pontokat nem minden esetben várak, hanem gyakran csak tornyok ellenőrizték. Ilyen tornyok álltak a libanoni tengerpart mentén, általában a Libanon-hegységből érkező folyók torkolatánál. A legépebben a Burj al-Fidarként ismert őrtorony megmaradt meg közülük a keresztes Gíbet közelében (9. ábra). A kétszintes torony falsíkjain felűnő a lőrések magas száma és az aktívabb védelmet segíti a torony tetején végigfutó konzolsor, mely egy a falsíkból kiugró, így a konzolok közein át a falak tövét fedezni képes pártázatot tartott.²⁴

Egy különös és a források tanúsága szerint igen elterjedt

²³ A vár és a benne talált középkori leletanyag jó összefoglalását adja: Marino, 1990 és Brown, 1987.

²⁴ Deschamps 1973, 329; Nordigian 1999, 73.

kategóriáját alkották a keresztés váraknak a barlangerődök.²⁵ Ezek rendszerint a mészkősziklák természetes üregeinek tovább bővítésével készültek, s általában még kőrészekkel átlukasztott falsíkok is védték az exponáltabb üregek bejáratát. A rendszerint többszintes barlangerődök megközelítése igen nehéz volt, mivel a védők által pásztázott sziklafalakon vezetett fel a keskeny ösvény. A védők ellátását mesterséges ciszternákba gyűjtött vízkészletek és a tárlóknak kivájt sziklaüregekben raktározott élelem biztosította.²⁶

A nagyhűbéresek magánvárai

A 12. század első fele az expanzió korszaka volt a keresztés államok történetében, s a keresztés államok vezetőinek főhűbéresei az európai gyakorlatnak megfelelően igyekeztek a városoktól távolabb, többnyire hegyes terepen felépíteni a rezidenciaként szolgáló magánváraikat. Így tett az Antiochiai hercegség második legbefolyásosabb családjának a feje, Robert du Saone is, aki a 12. század legelején nekifogott a keresztészek által Saone-ként ismert vár építésének (4. ábra). Saone nemcsak a legnagyobb és legjobb állapotban megmaradt példája a 12. századi nagy magánváraknak, hanem azért is egyedülálló, mert 1188-as muszlim kézbe kerülését követően többé nem szerezték vissza a keresztészek és így tisztán megmaradtak a 12. századi építészeti elemek. A várak többségének esetében ezek többnyire áldozatul estek a 13. századi „hadiépítészeti forradalom” átalakításainak.

A 700 m hosszú sziklasarkantyún elnyúló vár az észak-szíriai Ansáriyya-hegység belsejében található, távol a keresztés korban fontos településközpontoktól és főútvonalaktól. A

²⁵ A barlangok elterjedt középkori használatáról lsd.: Abdul-Nour 1991.; Szíria északi felének barlangerődjeiről lsd. Major 2000, 45;

²⁶ Ezek egyértelmű maradványai megtalálhatóak a keresztészek által Cave de Tyronnak hívott barlangerődben, ahol a ciszterna feltöltését egy több km-re levő forrás vizét az erődítés ciszternájába vezető csatorna biztosította. Deschamps 1939, 210–220.

helykiválasztás alapján építettői inkább biztonságos családi menhelynek szánhatták. A várhely legmagasabb pontján már állt egy 10. századi bizánci erőd és több falvonulat is, a legkeletibb előtt egy sziklaárok. A keresztészek azonban a bizánci védelmi elrendezésnek csak néhány kisebb elemét megtartva alakították ki saját várukat.

Mindenekelőtt tovább mélyítették azt az árkot, amelyik a két oldalt mély folyóvölgyekkel határolt sziklasarkantyút leválasztja a hegy többi részéről. Sziklába vésett árkokat gyakran találunk hegyes vagy dombos vidéken épült keresztés erődöknél, de a saone-i árok méretei egyedülállóak. A 156 m hosszú árok 28 m mély, szélessége 14 és 20 m közt váltakozik.²⁷ A lenyűgöző méretű árok nemcsak az ellenség és ostromgépei távoltagejét szolgálta.²⁸ Az innen kikerülő körülbelül 170.000 tonna kő a vár építőanyagaként lett hasznosítva. A sziklafalba vájt gerendafészek alapján valószínűsíthető, hogy az árokban békeidőben faszerkezetes karámok állhattak, az árok közepe táján magasan a sziklafalba bevágott nyílás pedig egy börtönként használt mesterséges üreg bejárata volt.²⁹ A várárok északi felében egy ponton középen meghagytak egy sziklaoszlopot, mely az árok peremén húzódó várfal egyetlen kapujához vezető faszerkezetes hidat támasztotta alá.

Saone egy alsó és egy felső várból áll, melyeket egy kisebb sziklaárok választ el egymástól. A nagy és a kis sziklaárok között, a sarkantyú keleti felén épült ki a felsővár. Ebbe az árok felőli kisméretű kaput és az alsóvár felé nyíló kaputornyot leszámítva egy főkapun lehetett bejutni, mely a déli völgyből nyílt. A kaputorony jellegzetes példája a keresztés várak kaputornyainak. A szurokőnő által védett kapun belépve 90°-os fordulatot kell tenni a továbbjutáshoz, mivel az udvarra csak a völgybe nyíló kapu falára

²⁷ Burns 1992, 186.

²⁸ A keresztés várak árkaiknak nem hadi célokra történő hasznosításának példáit lsd.: Molin 1997, 374–375. és 380.

²⁹ Deschamps 1973, 231.

merőleges falsíkon nyíló kapun keresztül lehet bejutni. Ebből a földszinti helyiségből nem lehetett elérni az első emeletet, ahonnan a bejáratot védő szuroköntőt lehetett műlődtetni.³⁰

Ha egyszerűen akarjuk leírni, Saone felső vára egy kerítőfalra felfűzött lakótoronyok összességéeként is felfogható. A klasszikus 12. századi kereszties *donjon* típust követő négy lakótorony közül három különlegessége az a védelmi szempontokkal nem törődő, szokatlanul nagy ablaknyílás, mely a toronyok elsődlegesen rezidencia funkciójára utal. A kereszties felsővár egyértelmű központja a nagyárok peremén álló, hatalmas méretével a többi háromtól elütő nagy *donjon* (5. ábra). Ez a 24,5 m hosszú, az alapoknál 5 méternél is vastagabb oldalfalaival, két boltozott szintje hatalmas belső tereivel és a falvastagságban futó lépcsősorokon keresztül elérhető tető teljes épségben megmaradt pártázatával a legszebb 12. századi kereszties lakótorony.

A felsővár területén egy egyhajós kápolnát és két nagyméretű boltozott ciszternát is építettek a keresztiesek. A nagyobbik ciszterna egy enyhén csúcsosodó dongaboltozattal fedett 32 m hosszú és 10 m mély csarnok, melybe a többi fedett ciszternához hasonlóan valószínűleg kerámiacsöveken vezették be a lapos tetőkön összegyűlt esővizet. A terem falait a római kor óta használt ún. hidraulikus habarccsal vakolták, mely téglá és cseréptöredékek zúzalékát tartalmazva jobban szigetelt, mint a hagyományos habarcs.³¹ A ciszterna aljáig lépcső vezetett le.³²

Saone mai napig sűrű bozóttal benőtt alsóvárának területe

³⁰ A haladási irányt L-alakban megtörő kapu, mint azt az iszlám művészettörténet jeles kutatója, Creswell bebizonyította, minden valószínűség szerint nem későantik találmány, hanem a keleti hadiépítészetből átvett, és a muszlim hadiépítészetben rendkívül elterjedt, védelmet segítő elem. (Creswell 1932, 100–108.) Nem bizonyított azonban, hogy a kereszties várak építészei honnan vették át ezt a korabeli Európában még ismeretlen megoldást. Nem elképzelhetetlen, hogy nem a muszlim várak, hanem a közeli és többnyire szövetséges kilikiai őrmények erődítéseinek régóta hasonló elven működő kapui szolgáltatták a példát.

³¹ Foss 1986, 26.

³² A kereszties erődítések vízellátásának sikerességét jelzi, hogy egyetlen olyan erődítésről sem tudunk, mely vízhiány miatt esett el, ami komoly teljesítmény az Európáinál szárazabb éghajlaton.

valószínűleg a várat ellátó településnek adott helyet. A falakkal védett *suburbiumok*, váralja települések gyakoriak voltak az egyre fokozódó muszlim nyomásnak kitett kereszties területeken.

Saone kapcsán már felmerült két, a különböző hadiépítészeti tradíciók kölcsönhatását érintő elem; a kaputorony elrendezése és a hidraulikus habarcs. A vár még további érdekes példákat is szolgáltat új, az európai hadiépítészetben addig nem alkalmazott elemek feltűnésére. Ilyen a kör és félkör alaprajzú oldalazótoronyok használata az árok peremén futó kerítőfalon, melyekről tudjuk, hogy a korábbi bizánci fal ilyen alakú toronyformáinak felhasználásával születtek. A bizánci erődítéseknel gyakran alkalmazott az a Saone-ban is feltűnő megoldás, hogy a kerítőfalak gyilokjáróiról nem nyílik ajtó az azokat tagoló oldalazótoronyokba, nehogy a toronyok által szakaszokra osztott fal egyes részeinek elfoglalásával könnyen támadhatóvá válják a többi szakaszon még védekező helyőrség. Egy másik bizánci elem a kerítőfalban futó, udvar felé nyitott folyosó, melyről lőrészek nyílnak a várfal előtti területre. Az alsóvár egyik kereszties tornyában feltűnik egy bizánci típusú vékony téglából épített ív is.³³ Az imént a teljesség igénye nélkül felsorolt elemek interpretálásával azonban óvatosan kell bánni és nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a keresztiesek, bár elképzelhető, hogy alkalmaztak ebben a várban más tradíciókból beemelt elemeket, egyrészt nem alkalmazták szükségszerűen mindet más váraikon, másrészt sok lényegi elemet egyáltalán nem alkalmaztak még itt sem. Saone védműveinek elrendezése szinte teljesen figyelmen kívül hagyta a meglehetősen komplex bizánci erődítés védelmi elgondolását, nem alkalmazta a jellegzetes ötszög alaprajzú tornyokat, és a kör alaprajzút is csak ott, ahol valamilyen módon adott volt a forma. Fontos megemlíteni, hogy az 1187

³³ Kennedy elképzelhetőnek tartja, hogy a Saone ban felbukkanó elemek a bizánci hadiépítészetben jártas helybeli görög vagy őrmény lakosság hatásának tulajdoníthatók. (Kennedy 1994, 95.)

előtti keresztés hadiépítészetben csak Saone-nál fordul elő kör alaprajzú torony. A keresztés várban dominál viszont a kifejezetten európai eredetű elem a lakótorony. Saone-ban a keresztés az épületek többségén ugyanazt a púposkváderes falazást alkalmazták, mint Gibletben és amely olyan jellemző a 12. századi építményeikre, teljesen elüt viszont a korszak bizánci falazástechnikájától.

A vidéki településhálózat és védelmi elemei

A keresztés államokkal foglalkozó kutatók körében sokáig uralkodó nézet volt, hogy a keresztés államok alapvetően városalakó európai népessége erősített városaiba és váraiba zárkozva alig vett részt a mezőgazdasági tevékenységben, s a keresztés jelenléte a szárazföld belsejében fekvő, művelésre alkalmas régiókban elhanyagolható volt.³⁴ A kisebb, kevésbé látványos struktúrákra nagyobb hangsúlyt fektető újabb kutatások az egykori Jeruzsálemi Királyság területén új megvilágításba helyezik a kérdéskört.³⁵ Az új modell szerint a 12. század első felében a királyság területeinek zömén évtizedekig nem folytak harci cselekmények, a források alapján az európaiak és a helybeli lakosság közt nincsenek komoly konfliktusok, melyek veszélyessé tennék az európaiak kitelepülését vidékre, s a történeti és régészeti források egyöntetű tanúsága szerint a népesség egy számottevő részét, mintegy 15 – 25 %-át kitevő európaiak bizonyítottan intenzív vidéki településhálózatot hoztak létre. A kutatás mai állása szerint a Palesztína területén

³⁴ Praver 1980, 102–103.

³⁵ A legújabb kutatások eredményeképp kialakuló új kép legjobb összefoglalásához lsd.: Ellenblum 1998, 3–38.

található bizonyítottan keresztés eredetű emlékek negyede ebbe az emlékcsoportba sorolható. Az emlékanyag igen változatos, a kicsi erősített birtokközpontok, lakótoronyok, lakóházak, falusi templomok, boltozott raktárhelyiségek éppúgy megtalálhatóak benne, mint a malmok, gátak, cukorfinomítók, olajprések, vízvezetékek, utak, ciszternák, kutak, mezőgazdasági teraszok. A többi keresztés államhoz képest jó forrásoltságú Jeruzsálemi királyság egykori területén már több olyan csomópontot is sikerült azonosítani a tengerparttól távolabb eső régiókban, ahol európaiak éltek. Ezek általános jellemzője egyrészt, hogy mindig csak olyan vidéken fordulnak elő, ahol a helybeli lakosság kizárólag vagy többségében keresztény volt, másrészt pedig többségük vagy erősített hely közelében állt, vagy rendelkezett valamiféle védelmi elemmel, például a település felett magasodó lakótoronnyal. Egy európaiak által alapított jellegzetes telepes falu volt Magna Mahumeria,³⁶ ahol a településen áthaladó főút két oldalára merőlegesen sorakozó épületekből álló lakóterület északi végében a templom, déli végében pedig egy valószínűleg udvarházként funkcionáló kis erősítés állt. Az erősítést az elsőként megépült lakótoronyt körbevevő kerítőfal és ezen belül álló boltozott helyiségek alkották. A források tanúsága szerint magát a települést is kerítőfal övezte. Szinte teljesen hasonló alaprajzi elrendezést találunk a Szent Sír kanonokjainak birtokán épült Parva Mahumeria keresztés településén, de hasonló elemek láthatóak eddig kevésbé feldolgozott helyeken is.³⁷

Egy rendkívül szűkös forrásoltságú és a közelmúltig gyakorlatilag kutatatlan, de a régészeti maradványok gazdagsága alapján sűrű keresztés településhálózattal rendelkező vidék volt a néhai Tripoliszi grófság északi területein található 'akkāri és sāfīthai dombvidék és a környező tengerparti terület.³⁸ A gazdag

³⁶ Pringle 1985.

³⁷ Pringle 1983.

³⁸ A mind történeti, mind pedig régészeti szempontból fontos régió keresztés kori történetéhez és az ott található keresztés emlékeknek a közelmúltban megkezdett feldolgozásához lsd.: Major

mediterrán vidéken eddig csak két biztos forrással rendelkezünk európai települések létéről,³⁹ ezért különösen fontos minden, sajnos sok esetben a megsemmisülés határán álló régészeti maradvány gondos feltérképezése. A kereszties településhálózat legfontosabb csoportját ezen a területen a kisméretű lakótornyok alkotják, melyek feltehetően a tripoliszi gróf kishűbéreseinek kiosztott birtokok központjában épültek. Írott források hiányában csak a párhuzamokra és a helyszínen végzett terepmunkára támaszkodhatunk ezeknek a figyelemreméltó emlékeknek az interpretálásához.

A tornyok alapvető szerkezetüket tekintve megegyeznek és gyakorlatilag a nagy kereszties lakótornyok, mint például Saone kicsinyített másainak tekinthetők. A szembeszökő különbség általános védhetőségükben, vagy ha társadalmi szempontok alapján osztályozunk, akkor birtokosaik státuszában és vagyoni helyzetében rejlett. Részleteiket tekintve azonban a grófság kis lakótornyai rendkívül sokszínűek, s mind az építészeti részletmegoldások, mind a kivitelezés minősége, mind pedig a falazástípusok tekintetében jelentős eltérések mutatkoznak, melyek egyértelműen több, egymástól független és különböző anyagi erőforrásokkal rendelkező építtetőre vallanak. A lakótornyok a többi kereszties *donjon*hoz hasonlóan két boltozott szintből állnak, de háromban egyértelműen láthatók a faszerkezetes belső födém gerendafészkei. Az ezekbe illesztett gerendákon nyugvó fapadló a magas boltozott tereket vízszintesen két külön helyiségre

1998 és Major 2001.

³⁹ A régió központjának számító Tortosa városának püspöke 1152-ben a templomos lovagrend számára oklevelet állított ki, melyben szerepel 7 tizedet fizető település neve. Mivel tizedet csak a latin rítusúaktól szedték, egyértelmű, hogy európaiak által lakott településekről van szó, melyeket eddig még nem sikerült azonosítani. Riley-Smith 1969. Az egyetlen régészeti legmegfogható forrás a Dussaud topográfijában (Dussaud 1927, 131.) még álló emlékként említett latin templom maradványa 'Asība faluban, melynek beazonosítására a 2001 nyarára tervezett terepmunkán kerül sor.

osztotta.⁴⁰ A tornyokra általában jellemző, hogy a földszinti helyiséget egyszerű dongaboltozattal, az első emeleti belső teret pedig igényesebb kivitelezésű keresztboltozattal fedték. A tornyoknak a védelmi szempontokat háttérbe helyezve volt földszinti bejáratuk, de a földszinti helyiség több esetben nem volt közvetlen összeköttetésben az emeleti helyiséggel, hanem külön ajtó vezetett hozzá az első emelet padlószintjének magasságában. Mindez erősíti azt a hipotézist, hogy a tornyokban általában a csak kevés, vagy egyetlen szellőzőnyílással rendelkező, igénytelenebb kivitelezésű földszinti helyiség alapvetően raktárfunkciót töltött be, míg az igényesebb kidolgozású és nagyobb számú, világítónyílásként is használt kőréssel rendelkező emeleti helyiség szolgált a birtokos és esetleg családja lakóhelyeként.⁴¹ Ezek a tornyok a nagy *donjonok*hoz hasonlóan alapvetően passzív védelmet nyújtottak, hiába találunk némelyiken a kapu fölött nyíló szuroköntő csatornát, vagy a bejáratok feletti falsíkból kinyúló konzolmaradványt, mely az egykori dobozörés maradványa. A Tripoliszi grófság vidéki tornyainak túlnyomó többségénél még a hely kereszties nevét sem ismerjük, így ezek eredetét a jellegzetes szerkezeti elemek mellett a falazástípus alapján lehet meghatározni eredetüket. A kisméretű 12. századi vidéki kereszties építményeknél gyakori megoldás volt az oldalfalak sarkának kváderkő-armírozással történő megerősítése, míg magukat a falhomlokzatokat kevésbé megmunkált terméskövekből építették. Az armírozás sarokkváderei gyakran a püposkváder típusba sorolhatóak.⁴² Az ilyen épületek falszövetében gyakran találunk más építményekből elhurcolt és beépített *spoliumot*.⁴³

⁴⁰ Ezt a jelenséget eddig csak ennek a régióknak a lakótornyainál figyelhetjük meg, Palesztina területéről a kutatás nem ismer hasonló példákat. Pringle 1994, 339.

⁴¹ A lakótornyok első emeleti helyiségének reprezentatív rezidencia funkcióját támasztja alá a Turrus Ruber lakótornyának első emeletén feltárt mozaikpadló maradványa és a belső vakolat szürke vonalakból álló mintáinak töredékei. Pringle 1987, 105–107.

⁴² Ellenblum 1992, 171–172.

⁴³ Burj 'Arab tornyának falában egy antik szarkofágfedő is látható.

A fent említett lakótornyok ritkán álltak egyedül. Jó részüknél még ma is megtalálhatóak a tornyot övező kerítőfal és esetleges árok nyomai, s a valószínűleg adminisztrációs ill. mezőgazdasági funkciót betöltő boltozott helyiségek maradványai. A klasszikus keresztés vidéki rezidencia és adminisztrációs központ szerepet betöltő kis erődök egyik legjobb példája Qal'at Umm Hūsh tornya, melynél a 2000 nyarán végzett terepmunka során sikerült felmérni a tornyot övező épületeket és megtalálni a kis erődítés több, eddig nem ismert elemét (7. ábra). A keresztés birtokközpont egy körülbelül 13 x 15 m alapterületű lakótornyból (8. ábra) és az azt övező körülbelül 45 x 45 m alapterületet bezáró kerítőfalból állt. A kerítőfalnak legalább három oldalán boltozott teremsor futott végig, melynek dongaboltozattal fedett nyugati szárnya a meglepően sűrűn elhelyezett lőréses maradványaival viszonylag épen megmaradt. A ma is használatban levő, részben istállóként funkcionáló, részben törmelékkel feltöltött boltozott termek eredeti funkciójára csak egy ásatás adhatna pontosabb választ, bár a tervbe vett további terepbejárások is finomíthatják a képet.

A legkülönbélebb épületek tölthettek be védelmi funkciót. A vidéki településhálózat kapcsán talán az egyik legjobb példa a mezőgazdasághoz közvetlenül kapcsolódó infrastruktúra katonai célokra alkalmazására Recordane vízimalma.⁴⁴ A folyót elzáró kőgát és a hozzá csatlakozó, horizontális malomkerekeket tartalmazó három terem mellé egy kétszintes, bérsekkel ellátott torony is épült.

A latin államok világi és egyházi vezetői az írott és a régészeti források tanúsága szerint komoly erőfeszítéseket tettek, hogy a keresztés hadjáratokat megelőző pusztító muszlim beháborúk és a keresztés hódítás első hullámának harci cselekményei során elnéptelenedett földeket újra termővé tegyék. A kezdetben sikeres folyamat a 12. század második felére lelassult,

⁴⁴ Pringle 1997, 62–64.

majd leállt. Az egységessé váló muszlim világ nyomását egyre gyakoribb portyák jelezték, melyek a gazdasági hadviselés részeként elsősorban a mezőgazdasági infrastruktúra és a termés elpusztítását célozták. Az állandósuló háború földjén a 12. század második felére már a nagyhűbéresek földjei sem mindig tudták megtermelni a birtokaikt védő várak és helyőrségeik ellátásához szükséges javakat. Sorra jelentek meg azok az oklevelek, melyekben a korábbi birtokosok a templomos illetve johannita lovagrendnek adják el birtokaikat és erődítéseiket, ők maguk pedig a biztonságosabb tengerparti városokba költöznek. A folyamatot az 1187-es hattüni csatát követő muszlim hódítási hullám tetőzi be, melynek során a keresztéses elvesztették tengerparti közportjaik hátszágának zömét.

A lovagrendek várépítészetének kezdetei

A keresztés hadjáratok következményeként megalakult egyházi lovagrendek közül a keresztés államok és a zarándokok védelmére alapított templomosoké volt az elsőbbség. A feladat jellegéből fakadóan váraik forgalmas főútvonalak és zarándokutak mellett, vagy a keresztés államok határvidékein feküdtek.⁴⁵ A templomosok mintájára hamar militarizálódó, de a betegápolást továbbra is feladatának tartó johanniták várainak jó része ezzel szemben kevésbé frekvenciált helyeken állt. Mindkét rend korai váraira jellemző volt, hogy hacsak a terep nem diktálta másképp, négyszögletes alaprajzú, kerítőfalak övezte várudvarból és a falak belső oldalának nagy részét végigkísítő boltozott termekből álltak. A kerítőfalak sarkain általában és egyes esetekben a túl hosszúra épített köpenyfalak közepén is tornyok álltak, de a világi

⁴⁵ Lsd.: Pringle 1994b.

hadiépítészetben központi szerepet betöltő *donjonok* a lovagrendek várainak szerkezetében nem játszottak annyira kiemelt szerepet és jónéhány esetben teljesen hiányoztak.

Az első, lovagrendek által épített várak klasszikus példája a Tripoli városától északra elterülő termékeny síkságon álló Coliath vára (10. ábra). Az 1127-ben kapott birtokok központjaként szolgáló vár építésének pontos dátuma nem ismert. A 63x 56 m-es kerítőfal három sarkán és az északi valamint keleti oldalfalak közepén a falsíkból alig kiemelkedő tornyok épültek, melyek közül csak a főkaput védő, a falsíkból jelentősen kiemelkedő északnyugati saroktorony és a kapu másik oldalán álló, a nyugati falsík elé épült torony volt alkalmas komolyabb oldalazótűz biztosítására. Az északi fal belső oldalán épen megmaradt a falat teljes hosszában végigkövető enyhén csúcsos dongaboltozattal fedett helyiség. Csak a déli fal mentén került elő hasonló teremre utaló nyom. A nagy várudvart övező épületek közt nincs olyan, amelyik a lakótorony szerepét töltötte volna be.

Az eddig feldolgozott emlékműanyag alapján úgy tűnik, hogy a templomosok és a johanniták közül az utóbbiak voltak az újított szelleműek. 1169 előtt egy palesztinai dombtetőn építik fel Belmont várát,⁴⁶ mely koncentrikus alaprajzi elrendezést mutat. A vár magja a négyzetes alaprajzú, kiugró oldalazótornyok nélküli kerítőfal volt, melynek belső oldalain boltozott termek futottak. Ezek tetején volt a helyőrség szálláshelye és a kápolna. Ezt az épületegyüttest egy körülbelül 100 x 115 m alapterületű, poligonális alaprajzú kerítőfal övezte, melyen egyetlen kapu vezetett át. A kerítőfal belső oldalán boltozott teremsor maradványai találhatóak.

A kissé szedett - vedett jellegű Belmont felépítését követően nem sokkal épül a johanniták korai koncentrikus várainak legszebb példája, a Jordán folyó völgyét ellenőrző Belvoir⁴⁷ (11. ábra). A gondosan megtervezett vár két nagy

⁴⁶ Harper 1988 és 1989.

⁴⁷ Kennedy 1994, 59-61.

egységből áll. Az első a 130 x 100 m alapterületű külső vár, melynek sarkain rézsűs talapzatból kiemelkedő hatalmas, négyzetes saroktoronyok és a hosszú külső falsíkokat megfelelő oldalazótornyok állnak. A Jordán völgyére néző falsíkhhoz tapadó hatalmas méretű oldalazótorny volt a külső falgyűrű kaputornya. A külső várfal belső oldalain végig boltozott termek húzódtak. A második egység a imént ismertetett négyszög közepén magasodó belső *castrum* volt, mely elrendezésében hasonló volt a külső falgyűrűhöz, bár falsíkot megfelelő tornya csak a nyugati oldalon volt. Ez a torony volt a belső vár kaputornya, emeletén egy kápolnával. A külső falak és a föléjük magasodó belső várfalak együtteséről több szintről lehetett egyszerre tűz alá venni az ostromlókat, s az oldalazótornyok és sok lőréssel ellátott falsíkok is az aktív védelmet segítették. A külső falgyűrű eleste esetén a tőle teljesen független belső erődítés még jó ideig védhető volt. A külső falaktól a sziklás talajba vájt széles és mély szárazárok tartotta távol a falbontó ostromgépeket és nehezítette az aláaknázást. A saroktoronyok tövében kitörőkapuk nyíltak az árokba, melyeken keresztül a védők több eredményes rajtaütést is végrehajtottak az 1188-as végső ostrom idején.

A Belvoirhoz hasonló tagolt elven működő védelmi rendszer volt Konstantinápoly 5. századi városfalának szárazföld felé néző szakasza is,⁴⁸ melyet a szárazföldi utat választó első keresztetek, sőt még a második keresztet hadjárat lovagrendi résztvevői is láthattak. A keresztet államokhoz jóval közelebb, az Antiochiai hercegség és a kilikiai örmény grófságok határvidékének tengerparti mocsaraiban a bizánci flotta kilikiai bázisának épült Korykos vára a 12. század elején.⁴⁹ A szinte teljesen szabályos

⁴⁸ A 7 km hosszú, 10 m magas és 5 m vastag belső falon 60-70 méterenként egy, a falsíkból 10 méterre kiugró és 5-6 méterrel a falkorona fölé magasodó tornyokkal tagolt belső fal előtt 13,5 méterrel egy alacsonyabb, szintén tornyokkal tagolt védőfal állt. A falakhoz való hozzáférést a külső fal előtti széles árok nehezítette. A fal és története részletes összefoglalásához lsd.: Lawrence 1983, 180-185.

⁴⁹ Edwards 1987, 161-167.

alaprajzú koncentrikus vár több alapvető eleme megegyezik a 12. század második felének szentföldi koncentrikus váraival, de még nem eldöntött kérdés, hogy előképül szolgálhatt-e ezeknek. A kutatás jobbra megfeledezett arról, hogy vannak a fent említett váraknál közelebbi példák is koncentrikus várakra. A szíriai Ansáriyya-hegység eddig többségében egyáltalán nem kutatott várai között akad olyan, amelyik koncentrikus alaprajzot mutat. Masyāf és Abū Qubays, eredetileg feltehetően a bizánciak által épített koncentrikus várai a 12. század első felében a johanniták birtokában voltak, amíg a titokzatos és széles körben rettegett nizári ismailita szekta meg nem szerezte őket. Az esetleges átvétel bizonyításához azonban még sokkal szélesebb körű forrásfeldolgozásra és komoly régészeti, elsősorban falkutatásokra lenne szükség,⁵⁰ ha tényleg előképek adaptálásáról és nem önálló fejlődési folyamatról volt szó.

Hattīn következményei

Az 1187-ben elszenvedett hattīni vereség közvetlen következménye a hatalmas területveszteség volt. Túrosz kivételével a Jeruzsálemi királyság egészét elfoglalták Salāh ad-Dīn seregei, de bár a Tripoliszi grófság és az Antiochiai hercegség is komoly területveszteségeket szenvedett, a kifulladásban levő muszlim offenzíva itt nem okozott olyan látványos összeomlást. Mindenesetre a harmadik keresztes hadjárat valamint a 13. század katonai akciói és diplomáciai manőverei is csak a korábbi területek törtrészének visszaszerzéséhez volt elegendők. A keresztes államok, melyek fennmaradása már a 12. században is sokban függött az európai utánpótlástól, a 13. században néhány éven

⁵⁰ Masyāf várának kutatása és rekonstrukciója az utóbbi években nagy erővel folyik (Braune, 1993.), a hegyvidék belsejében fekvő várak terepbejárására a közeljövőben kerül sor.

belül összeomlottak volna az óhazából érkező ember, hadianyag és élelmiszer utánpótlás elmaradása esetén. A 12. század második felében már megindult „elszegényedési” folyamatot betetőzte a hatalmas területveszteség, mely teljesen visszavetette a világi várépítkezéseket, így a 13. századra nemcsak az erődítések építése lett szinte kizárólagosan lovagrendi monopólium, hanem a keresztes államok védelmi feladatainak oroszlánrészét is a három lovagrend: a templomos, a johannita és jóval kisebb mértékben a harmadik keresztes hadjárat alatt alapított német lovagrend vállalta fel.⁵¹ A lovagrendek valódi hátországa Európában volt, ahol az alapításuk óta folyamatosan gyampodó hatalmas birtokállományuk képes volt az új építkezések és a szentföldi védelmi rendszer fenntartási költségeinek fedezésére. A keresztes kézen maradt várak többségének átépítése sürgős feladat volt. A hattīni vereséget követő várháborúk során világossá vált, hogy az eddig alkalmazott védelmi rendszerek többsége képtelen kiállni egy komolyabb ostromot. Ezzel szemben a külvilágtól elvágtott Belvoir védői több mint egy évig sikeresen védekeztek új típusú várak falai közt.

A 12. század végére az ostromtechnika hatalmasat lépett előre az ellensúlyos hajítógépek új típusának megjelenésével, s ez válaszlépésre ösztönözte a hadiépítészetet is. Alapvetően két hajítógéptípus volt ismeretes, a torziós elven működő, melynek a keresztes háborúk alatti használatáról egyelőre nem ismerünk forrást és az ellensúllyal működő.⁵² A 12. század első feléig az ellensúlyt egy csapat ember együttes rántó mozdulata adta. Valószínűleg bizánci fejlesztés volt az a típusú hajítógép, amelynél az emberi erőt egy kövel, vagy homokkal megtöltött láda váltotta ki, mindenesetre egy forrás szerint 1165-ben már használták a bizánci csapatok. 1180 körül már egy képekkel illusztrált muszlim

⁵¹ A szentföldi keresztes államok életében és hadiépítészetének alakításában legjelentősebb lovagrend, a templomosok és a johanniták történetének és a rendek működésének legjobb összefoglalásaihoz lsd.: Riley-Smith 1971. és Barber 1994.

⁵² A kereszteskori hadművészettel foglalkozó két legfontosabb mű: Smail 1956 és Marshall 1994. A hajítógépekről kiváló alapvető összefoglalást ad Kennedy 1994, 107–110.

szakkönyvet is ismerünk ezekről az új típusú gépezetekről és Salāh ad-Dīn hadmérnökei be is vetik a keresztések várai ellen. A nehezekkel működő hajtógépet nehezebb volt szállítani, de előnye vitathatatlanok voltak. A viszonylag kisszámú személyzettel is működtethető nagyobb kapacitású géppel⁵³ pontosabban lehetett célozni és ami a legfontosabb, hajszálpontosan lehetett tartani az irányzékot. Nagytömegben történő bevetése esetén csak idő kérdése volt, mikor omlik porrá a folyamatos tűz alatt tartott falszakasz. A hajtógépek tömeges alkalmazása a mamlúk szultánok korszakában vált gyakorlattá.⁵⁴

A hattíni csatát követő változások gyakorlatilag hadiépítészeti forradalmat idéztek elő, melynek élenjárói a lovagrendek voltak, akik építészeti egyértelműen a védekezés aktívabbá tételét tűzték ki fő célul.

Keresztes hadiépítészet a 13. században

A johanniták

A 12. századi változásokra adott hadiépítészeti válasz minden fő elemét megtaláljuk a 13. század legépebben megmaradt erődítésén, a johanniták Crac des Chevaliers nevű szíriai várán (12-13. ábrák).⁵⁵ A Tripoliszi grófság ellenséges támadásoknak leginkább kitett északkeleti határvidékét és a központjában álló kis erődítést II. Rajmund tripoliszi gróf 1144-ben adományozta a lovagrendnek. A johanniták az 1170-es évek előtt felépítették saját erődjüket, mely teljesen eltüntette a korábbi váracska minden

⁵³ A fent említett muszlim szakkönyv szerint a hajtógép maximális lőtávolsága 120 m volt, de kísérletek bizonyították, hogy akár 200 m-es távolságra is elhordott. Ehhez képest egy akkoriban használatos új maximális hatótávolsága 140 m volt. Saone várából 50-300 kg-ig terjedő súlyú kőgolyókat ismerünk. Kennedy 1994, 108.

⁵⁴ Akkó ostromához több mint 90 hajtógépet vontak össze a mamlúkok.

⁵⁵ Deschamps 1934.

nyomát. A hegynyúlvány végébe épített 12. századi johannita erődítés egy sokszög alaprajzú kerítőfalból állt, melynek belső oldalán boltozott termek húzódtak. A falsíkból néhány fontosabb ponton alig észrevehetően kiemelkedtek tornyok, de ezek csak igen gyenge oldalazótűzet tudtak biztosítani. A 12. századi erődítés legérdekesebb része a kerítőfal északnyugati vége elé épített hatalmas, téglalap alaprajzú torony, mely a többiekkel ellentétben teljes tömegével kiugrott az eredeti falsíkból (17. ábra). A „királylány tornyaként” ismert építmény hosszanti falsíkjának hathatósabb védelmére a torony eredeti homlokzata elé néhány deciméterrel egy, az alsó felén három arkádívben nyíló új homlokzatot húztak. A két falköpeny közt három széles szuroköntő csatorna van, melybe a torony emeleti helyiségéből lehetett forró folyadékot önteni, vagy köveket ledobni. Hogy a lehulló dolgok ne csak egyszerűen a fal tövébe essenek, a torony alját rézsűsre képezték ki az építészek, mely kifelé térítette a ledobált-, öntött anyagokat.⁵⁶ A vékony külső falköpeny hatalmas falsíkján keletkező óriási nyomást csökkentendő, a falba a három csúcsíves nyílás formáját követő két teherelosztóívsort építettek. A torony oldalából kitörőkapu nyílt. A vár főkapuját két kisméretű torony fogta közre, s ettől északra állt a falsíkból kissé kiugró szentélyével a lovagok csúcsos dongadoltozattal fedett, egyhajós kápolnája. *Donjon*nak nincs nyoma a 12. századi építményben, melynek leghangsúlyosabb része a falakat végigkísítő, többféle funkciót betöltő boltozott teremsor. A leghosszabb szakaszában, a 120 m hosszú egybefüggő boltozott teremben a falban nyíló lőréspektől az 5 m átmérőjű kenyérsütő kemencén át a terem falába épített latrináig több elem is utal a hatalmas tér lakó és közösségi funkciójára (19. kép). A már a 12. században is hatalmas erődítményt nem ostromolta meg a vár alatt elvonuló Salāh ad-

⁵⁶ Nagy felületet védő hasonló építményre nem ismerünk más szentföldi példát. A legközelebbi párhuzam az észak-franciaországi Château Gaillard várán látható, melyet a harmadik keresztes hadjáratról hazatérő Oroszlánszívű Richárd építtetett.

Dín.

Nagy valószínűséggel az 1202-es nagy földrengést követően kezdődött meg a vár mai formáját eredményező átépítés. Az új követelményeknek megfelelően koncentrikussá építették ki a Crac des Chevalierst, az eredeti vár köré épített hatalmas falgyűrű hozzáadásával. A hegynyúlvány szélén elhelyezkedő koncentrikus vár csak a hegy déli része feől volt akadálytalanul megközelíthető, így itt a külső várfal elé egy, a helyi sziklás talajból kivésott háromszög alakú elővédmű is került.

A külső falgyűrű falsíkjaikat sűrűn elhelyezkedő oldalazótornyok pásztázták, melyek a 12. századi oldalazótornyokkal ellentétben félkör alakúak voltak. A félkör alaprajzú tornyok fontos előnye volt, hogy míg a szögletes alaprajzú tornyok sarkait az aláaknázás és a hajítógépek lövedékei könnyen megbontották, addig a hengeres testnél ez a veszély nem állt fenn. A kör alaprajzú tornyoknál egyben jóval kisebb volt a belőhetetlen holtter is. A hátrány a magasabb építési költségekben és a rosszabb helykihasználásban rejlett. Ez utóbbit mérséklendő kevés olyan keresztet kör, illetve félkör alaprajzú tornyot találunk, ahol a belső terek nem négyzetes alaprajzúak voltak. A falak aktívabb védelmét szolgálták a több szinten elhelyezett őresek is. A külső fal nyugati oldalának vastag falában egy folyosó fut végig, melyből nem csak íjászlőrészek, hanem dobozlőrészek is nyílnak. A dobozlőrést elvértve⁵⁷ már a 12. századi erősítéseken is alkalmazták, de ott szinte kizárólag a nagyobb nyílások, elsősorban kapuk védelmére. A kapubejárók és az egyszerű falsíkok tövének védelmére ilyen koncentrációban csak a 13. században kezdték el alkalmazni⁵⁸ (14. és 15. ábra). Ezeknek a konzolokon álló

⁵⁷ Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a falkorona részeként a dobozlőrészek a várak legsérülékenyebb részei közé tartoznak, s elképzelhető, hogy a többségükben még teljesen feltáratlan várak közül jónéhányban kerülnek még elő ilyen védelmi elemre utaló konzolok.
⁵⁸ A korabeli hadiépítészeti koinéra jellemző példa, hogy a szintén jelentősen megújított muszlim hadiépítészetben is ugyanezeken jelennek meg a teljesen hasonló típusú dobozlőrészek tömegei. Ennek összefoglalásához lsd. Hanisch 1996.

falfülkéknek a fedezékéből a védők nagyobb biztonságban tudtak kárt okozni a konzolok közein keresztül, a falak tövéig jutott ellenségnek, akiket dobozlőrészek hiányában csak a pártázaton kihajolva, fedezék nélkül tudtak volna tűz alá venni.

A külső fal főkapuja a talajszint felett több méterrel nyílt és faszerkezetes híd vezetett hozzá. A kapun áthaladva egy széles, csúcsban összefutó dongaboltozattal fedett folyosón keresztül közelíthető meg a vár többi része. A folyosó boltozata világítónyílásokkal van áttörve, illetve helyenként hiányzik a boltozat egy-egy szakasza. Ezeken a nyílásokon keresztül a védők komoly károkat tudtak okozni a kapun átjutott és a folyosók által behatárolt mozgásterű ellenségnek. Az ellenség haladásának lassítását, illetve a védők ellentámadásának meglepetésszerűségét szolgálta a folyosó hármás elágazásánál beépített hajókanyar is. Az elágazástól egy tornyon keresztül lehet kijutni a külső falgyűrű és a belső vár közötti térségre.

A 12. századi belső várat az új követelményeknek megfelelően jelentősen tovább bővítették. A támadásnak leginkább kitett déli homlokzat első periódusbeli kerítőfala elé hatalmas falrészűt (*glacis*) húztak (16. ábra). A hatalmas körérsűből - feltehetően korábbi négyzetes alaprajzú tornyok helyén - két gigantikus méretű patkó alakú torony és egy kör alakú saroktorony emelkedik ki. A rézsűs fal szilárd alapot biztosított a hatalmas tornyoknak és hathatós védelmet nyújtott mind az aláaknázás, mind a hajítógépek lövedékei, mind pedig a térségben gyakori földrengések ellen. Az ellenség irányába néző déli oldal védelmét erősítette a külső fal és a *glacis* között kivésott hatalmas fedetlen ciszterna, melybe egy vízvezeték szállította a váron kívüli források vizét. A hatalmas *glacis* a belsővár nyugati falsíkja előtt is folytatódott. A néhai 12. századi fal elé kiugró négyzetes alaprajzú tornyot patkó alakúra építették át. A külső várhoz hasonlóan a belső várból is több szintről lehetett tűz alatt tartani az ellenséget. A lőrészek legalsó sora a 12. századi fal és az eképpült falrészű közt

futó védőfolyosóból nyílt.

A belső vár (18. ábra) területének 80%-át boltozat fedte, s nemcsak a különböző épületeket, de a várudvar jó részét is kőboltozat takarta. A kiterjedt boltozatok nemcsak a 13. századra jóval hatékonyabb hajítógépek lövedékei ellen védtek és a raktározásra alkalmas terek mennyiségét gyarapították, hanem a tetejükön felállított hajítógépek hatótávolságát is növelték. Valószínűleg a védők nagyméretű számszeríjainak lőrésül szolgáltak a déli teremsor feletti platform falkoronájának nagyméretű, téglalap alakú nyílásai. A belsővár épületei közül markánsan elűt a szentföldi gótika legszebb példájának számító kerengőszakasz, melynek kialakításakor a szerzetesi életet élő johanniták a kolostorkerengőket vették mintaként. Innen a lovagrendek 13. századi erősítéseiben általában markánsan megjelenő elembe, a Cracban bordás keresztboltozattal fedett nagyméretű lovagterembe léphetünk. A rendi lovagok csak törtrészét alkották a Crac des Chevaliershez hasonló hatalmas erődítmények helyőrségének, bár kétségkívül ők voltak a védők legjobban felszerelt és legképzettebb egysége. Crac helyőrségének békebeli létszáma egy 1212-es forrás szerint 2000 fős volt és 1255-ben 60 lovag fenntartását írta elő IV. Sándor pápa, ami azt jelenti, hogy a johanniták száma nem haladta meg a 60 főt.⁵⁹

Egy 2000 fős helyőrség komoly erőt képviselt ebben a korban és a Crac des Chevaliers johannitái ki is használták az ebben rejlő lehetőséget. A rend tripoliszi „miniállama” önálló külpolitikát folytatott, s Crac lovagjai, egyéb erődítések helyőrségeivel közösen gyakran kényszerítették adófizetésre a környező muszlim uralkodókat, sőt még a Közel-Kelet szerte rettegett nizári iszmailitákat is. A Crac des Chevaliers egyben a hozzá tartozó kiterjedt földbirtokok adminisztrációs központja is volt, s a maradványok tanúsága szerint saját mezőgazdasági termény feldolgozó kapacitással is rendelkezett (szélmalom,

⁵⁹ Marshall 1994, 115.

olajütő).

A térség másik hatalmas johannita erődítése, az Antiochiai hercegség déli határvidékén álló Margat vára hasonlóan koncentrikus elven épült. A partvidékhez közeli, háromszög alaprajzú hegytető széléit követve helyben bányászott bazaltkőből épült fel a hatalmas külső várfal. A külső fal háromszögének déli végében magasodik a belső vár kisebb háromszöge. A külső vár területének fennmaradó részén feltehetően a *suburbium* állott. A belső vár fő jellegzetessége a hatalmas, kör alaprajzú lakótorony. Hasonló lakótoronyformát nem ismerünk a Szentföldről. Margat tornya leginkább a 13. század eleji nyugat európai kör alaprajzú lakótoronyokkal rokon.⁶⁰ A Crac des Chevaliershez hasonlóan Margat belső vára is hatalmas boltozott csarnokokkal rendelkezik. Egy 13. század eleji leírás szerint a várba, ahova a környék terményeit is hordták, 5 évre elegendő élelmiszerkészletet lehetett felhalmozni ostrom esetén. Két 12. századi oldalazótornyot leszámítva Margatot is a 13. századi johannita várakra jellemző lekerekített formák uralják. A Crac des Chevaliershez hasonlóan Margat 13. századi falfelületein sem találkozunk az előző század épületein oly gyakori púposkváderekkel. A két johannita vár közti feltűnő különbség az építőanyagban van: míg a Crac des Chevaliers sima kváderköveit mészkőből, addig Margat kvádereit a nehezebben megmunkálható, sötét színű bazaltkőből faragták.

A templomosok

A johannita lovagrend elsősorban az északi kereszties államokban tartott fenn várakat, a templomosok legfontosabb erődítéseinek többsége a Jeruzsálemi királyság területén állt. A két lovagrend 13. századi erődítéseit összehasonlítva markánsan elkülönülő jegyeket figyelhetünk meg. Ezeket jól példázzák a templomosok szíriai központjának, Tortosának a védművei (20.

⁶⁰ Kennedy 1994, 174–175.

ábra). Tortosa városának védelmét már 1152-ben a rendre bízta a város püspöke.⁶¹ A templomosok a fallal övezett, téglalap alaprajzú város északnyugati sarkába építették várukat, mely így érintkezett a várossal, de szabad kijárása volt észak felé és a vár falait nyaldosó tengerre. A 12. századi erődről szinte semmit nem tudunk, a későbbi átépítések majdnem nyom nélkül eltűntették. A ma látható komplex erődítést már az új hadiépítészeti alapelveket követve építették a templomosok.⁶² Tortosa félkör alaprajzú templomos várának szárazföld felé néző védművei a koncentrikus elrendezést követték, míg a félkör tengerre néző egyenes oldala csak egyetlen védelmi vonalból állt. A külső fal előtt hatalmas, sziklába vájt árok húzódott, melyen egy híd vezetett át a haladási irányt L alakban megtörő kaputoronyhoz. A külső és belső várfal között ismét egy árok húzódott, melyet a külső árokhoz hasonlóan valószínűleg tengervízzel töltöttek fel. Ennek belső oldalán magasodott a belső vár 25,5 m magas fala. A johanniták által előnyben részesített félkör alaprajzú oldalazótornyokkal szemben a templomosok oldalazótornyainak többsége a várfalhoz hosszanti oldalával tapadó, téglalap alaprajzú torony volt.⁶³ Ilyenek ugrottak ki Tortosában is mind a külső, mind pedig a belső fal síkjából. A toronyalaprajzon kívül a legszembetűnőbb eltérés a hatalmas méretű püposkváderek használata. Szinte minden 13. századi templomos vár falában hasonlókat használtak. A többi elem nagyjából megegyezik a két lovagrend építészetében. A templomosok kerítőfalain is több lőrésorból lőhettek a védők az ostromlókra és a tortosai belső vár épen maradt falszakaszán is látni lehet a nagyméretű, téglalap alakú nyílásokat. A várfal belső

⁶¹ Riley-Smith 1969.

⁶² Braune 1985.

⁶³ A templomosok által a 13. században megvett Szidón városának tengeri várán azonban az utolsó, templomos építési fázis saroktornya kör alaprajzú. (Kalayan 1973.) Az Antiochiai hercegséget és Kilikiát elválsztó hegység legfontosabb hegyszorosát őrző Gaston templomos vára is lekerekített formákat mutat, melyet esetleg lehet a térségben erős örmény építészeti tradíció befolyásával is magyarázni.

oldala mentén hatalmas boltozott terensor futott végig, s a belső vár területén megtalálhatóak a templomosok egyhajós kápolnájának és a 40 m hosszú lovagtermének a maradványai. A belső váron belül is önálló védelmi egységet alkotott a tengerparti fronton a vár többi részétől árokkal elvágott *donjon*. Az új templomos erődítés *donjonját* a 12. századi lakótorony felhasználásával alakították ki az építészek. A csak néhány őréssel rendelkező 12. századi lakótorony köré egy lőrészekkel sűrűn ellátott védőfolyosó épült, melynek boltozata a 12. századi falaknak támaszkodott. Az így beburkolt eredeti lakótorony védelmét még aktívabbá teendő, az új *donjon* tengerparti homlokzatának sarkaira egy-egy oldalazótorny is került.

Mint masszív kőépületek, a templomok is védhetőek voltak és nem egyen feltűnnek hadiépítészeti elemek a keresztes államokban. A legjobb példa erre Tortosa katedrálisa, mely a városfalon belül maga is önálló erődítés volt. A háromhajós bazilika építését a 12. század első felében kezdték meg, erődítéssé alakítása feltehetően a templomosok hatásának tulajdonítható.⁶⁴ A kívülről egyenes szentélyzáródású katedrális keleti falának sarkain íjászlőrészekkel ellátott, kétszintes oldalazótornyok magasodnak. Elképzelhető, hogy hasonló tornyokat terveztek a megnyújtott nyugati homlokzat végeire is a templom erődítésén fáradozók, de ez már nem készült el. Néha a tortosainál lényegesen kisebb templomokon is találunk lőrészeket, sőt a keresztes Nephin városkájának egyhajós templomán a sekrestye oldalazótorny szerepét töltötte be.⁶⁵

Világi erődépítészet a 13. században

Mint már említettük, a Hatúnt követő időszak egyik legfontosabb változása a világi hadiépítészet látványos visszaszorulása volt. Csak néhány kivételes esetet ismerünk nem

⁶⁴ Burns 1992, 226.

⁶⁵ Coupel, Bulletin, 5.

lovagrendek által végzett új erődítési munkálatokra a tengerparti városokon kívül. Ezek közé tartozott az antiochiai latin pátriárka vára Cursat, ahol a 12. századi vár legsebezhetőbb pontjára 1256-ban két új oldalazótorony épült. A két hatalmas torony a johanniták által kedvelt patkó alaprajzot követi, de a külső falsíkokat púposkváderek borítják. A hagyományos 12. századi toronyformát követte a Maraclea hűbérura által 1277-ben építtetett torony is, melyet egy tengerbe hosszban benyúló sziklanyelv végére épült.⁶⁶ Fekvése miatt a torony aláaknázhatatlan volt és a leírásokból tudjuk, hogy a 12. századi lakótoronyokkal ellentétben sok lőrése miatt komoly tüzerőt képviselt.

A világi építészet a 13. században főként a tengerparti városokba koncentrálódott, de sajnos ebből napjainkra szinte semmi sem maradt fenn. Ismerünk azonban egy 1212-ből származó szöveget, mely némi fényt vet a korszak reprezentációs funkciókat is betöltő városi erődítéseire. Az idézett szöveg az Ibelin család bejrúti várának egyik toronybelsőjét mutatja be. „*Az egyik újonnan épített toronyban egy rendkívül díszes termet láttunk ... Erős alapokon nyugvó jó fekvésű torony, melynek egyik oldala a tengerre és a torony előtt elhaladó hajók irányába néz, a másik oldaláról mezőket, kerteket és a leggyönyörűbb helyeket látni. Gondosan kidolgozott márvány padlózat borítja alját, mely a könnyű szellő által felborzolt vízfelszínt utánozza ... A ház falait valójában végig márvány borítja, mely finom kidolgozása révén különféle függönyök benyomását kelti.... Boltozata oly híven utánozza az égbolt színeit, hogy a felbök mozogni, a szél fújni látszik, ... A terem közepén egy különböző színű márvánnyal borított medence található ... A közepéből egy sárkány emelkedik ki, ... mely kristálytisztá vizsugarat lövell a magasba oly bőséggben, hogy ez a magasból alázuhogva a forró napokon nedvesíti és hűsíti a levegőt... Boldogan üldögnének itt életem végéig.*”⁶⁷

A nagyobb városok védműveinél továbbra is jelentős maradt az uralkodói megrendelésre készülő bővítés. Az Európából

csak egy hadjárat erejéig érkező uralkodók és seregvezérek is gyakran bekapcsolódtak az erődépitésbe. IX. Lajos francia király volt közöttük a legjelentősebb. A palesztíni partvidéken fekvő Caesarea városának 12. századi falait 1187-ben rombolták le a muszlimok és noha mind Briennei János jeruzsálemi király, mind pedig II. Frigyes császár végeztetett újjáépítést a falakon, azokat a francia uralkodó építtette teljesen újjá. A caesareai városfal három oldalról övezi a tengerparti várost, a tenger felé néző oldalon a déli rész félszigetén álló váron kívül nem voltak jelentősebb védművek. A városfal és annak 16 téglalap alaprajzú oldalazótornya hatalmas *glacis* állt, melyet tengervízzel feltölthető mély árok övezett. A három városkaput az árkon átívelő fahídon keresztül lehetett megközelíteni. A főkapuról tudjuk, hogy kétszintes volt, s a várkapukhoz hasonlóan itt sem volt közvetlen összeköttetés az áthaladót 90°-os fordulatra kényszerítő földszinti terem és a kapu első emeleti helyisége között.⁶⁸ Keresztes városfalak esetében csak néhány esetben ismerünk többszörösen tagolt védelmi vonalakat. Ezek közül a legjelentősebb a Jeruzsálemi királyság 13. századi fővárosának, Akkónak a városfalrendszere volt. A város szárazföld felőli oldalát és a Montmusard nevű külvárost teljesen körbefogó dupla városfal mára szinte nyomtalanul eltűnt. Az előfalból és a városfalból álló kétszeres védelmi vonal szerkezetétől csak a középkori térképek (21. ábra) és leírások, valamint a néhány ásatás során előkerült maradvány alapján alkothatunk képet.⁶⁹

A tanulmány a terjedelmi keretek szabta korlátok közt igyekezett ismertetni a keresztes erődítések csoportjait, a keresztes hadiépítészet fejlődésének főbb szakaszait és azok jellemzőit, valamint felvillantani a fejlődést meghatározó főbb társadalmi, gazdasági, politikai, és haditechnikai tényezőket. Az összefoglaló elsősorban a különböző hadiépítészeti tradíciók közti esetleges

⁶⁶ Burns 1994, 147–148.

⁶⁷ Pringle 1994, 339.

⁶⁸ Prawer 1972, 321–322.

⁶⁹ Boas 1999, 33–35.

kölcsönhatás néhány kérdésének érintésével kívánta érzékeltetni a keresztes hadiépítészettel kapcsolatos problémakör összetettségét. Mint a vidéki településhálózat esetéből is láthattuk nemcsak a hadiépítészeti kölcsönhatás kérdésköre feldolgozatlan, hanem a keresztes településhálózaton és annak erődített elemein belül is vannak még bőven fehér foltok és fontos, tisztázatlan kérdések, melyek megválaszolása a jövő kutatásainak feladata.

Képjegyzék

1. A szentföldi keresztes államok térképe. (Deschamps, 1973.).
2. Giblet: a keresztes város alaprajza. (Deschamps, 1934.)
3. Giblet: a városi erődítés délnyugatról.
4. Saone: a vár alaprajza (Kennedy, 1994.)
5. Saone: a központi *donjon* felmérési rajza. (Deschamps, 1973.)
6. Saone: torony pártázata.
7. Qal'at Umm Hūsh: az erődítés alaprajza.
8. Qal'at Umm Hūsh: a lakótorony délkeleti irányból.
9. Burj al-Fidār.
10. Coliath: a johannita vár alaprajza (Deschamps, 1973.)
11. Belvoir: a koncentrikus vár alaprajza (Praver, 1972.)
12. Crac des Chevaliers: a vár délnyugat felől.
13. Crac des Chevaliers: alaprajz (Müller-Wiener, 1984. alapján)
14. Crac des Chevaliers: a kölső várfal dobozlőrészekkel.
15. Crac des Chevaliers: dobozlőrés felmérési rajza (Deschamps, 1934.)
16. Crac des Chevaliers: a *glacis* részlete a nagy ciszternával.
17. Crac des Chevaliers: „a királylány tornya”.
18. Crac des Chevaliers: a belső várudvar.
19. Crac des Chevaliers: a 120 méteres terem részlete a latrinákkal.
20. Tortosa: a város alaprajza . (Deschamps, 1973.)
21. Akkó: a város alaprajza egy 13. századi térképen. (Boas, 1999.)

Bibliográfia

- Abdul-Nour, H. & Salamé-Sarkis H. (1991): *Troglodytisme médiéval au Liban: premières données*. Berytus, vol. 39, American University of Beirut: 177–187.
- Barber, M. (1994): *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*. Cambridge University Press.
- Boas, A.J. (1999): *Crusader Archaeology, The Material Culture of the Latin East*. Routledge, London and New York.
- Braune, M. (1985): *Die mittelalterlichen Befestigungen der Stadt Tortosa/Tartus*. In: *Damascener Mitteilungen*, 2: 44–54.
- (1993): *Untersuchungen zur Mittelelterlichen Befestigung in Nordwest-Syrien: Die Assassinenburg Masyaf*. In: *Damascener Mitteilungen*, 7.
- Brown, R.M. (1987): *A 12th century A.D. Sequence from Southern Transjordan. Crusader and Ayyubid occupation at el-Wiṣayra*. In: *Annual of the Department of Antiquities of Jordan*, 31: 267–288.
- Burns, R. (1992): *Monuments of Syria, An Historical Guide*. I.B. Tauris, London and New York.
- Cahen, C. (1954): *An Introduction to the First Crusade*. In: *Past and Present*, 6: 6–30.
- Coupeil, P. (19): *Trois petites églises du Comté de Tripoli: Néphin (Enfé), Amioun, Saint-Sauveur de Koubbé*. In: *Bulletin du Musée de Beyrouth*, 5: 35–55.
- Creswell, K.A.C. (1953): *Fortification in Islam before A.D. 1250*. In: *Proceedings of the British Academy*, London: 89–125.
- Deschamps, P. (1934): *Les châteaux des croisés en Terre Sainte, I. Le Crac des Chevaliers*, texte et album. Bibliothèque archéologique et historique, vol. XIX. Paris.
- Deschamps, P. (1939): *Les châteaux des croisés en Terre Sainte, II. La défense du royaume de Jérusalem: étude historique, géographique et monumentale*, texte et album. Bibliothèque archéologique et historique, vol. XXXIV. Paris.
- Deschamps, P. (1973): *Les châteaux des croisés en Terre Sainte, III. La défense du comté de Tripoli et de la principauté d'Antioche*, texte et album. Bibliothèque archéologique et historique, vol. XC. Paris.
- Edwards, R.W. (1987): *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Dumbarton

- Oaks, Washington.
- Ellenblum R. (1992): *Construction Methods in Frankish Rural Settlements*. in: Kedar B.Z. (ed.): *The Horns of Hattin*. Proceedings of the Second Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East, Jerusalem and London: 168–189.
- (1998): *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*. Cambridge University Press.
- Ellis-Davidson, H.R. (1973): *The Secret Weapon of Byzantium*. in: *Byzantinische Zeitschrift*, 66: 61–74.
- Foss, C. & Winfield, D. (1986): *Byzantine Fortifications: An Introduction*. University of South Africa, Pretoria.
- Gil, M. (1992): *A History of Palestine, 634–1099*, Cambridge University Press.
- Hanisch, H. (1996): *Die Maschikulis der Citadelle von Damaskus*. in: *Damascener Mitteilungen*, 9: 227–262.
- Harper, R.P. & Pringle, R.D. (1988): *Belmont Castle: A Historical Notice and Preliminary Report of Excavations in 1986*. in: *Levant* 20: 101–118.
- (1989): *Belmont Castle 1987: A Second Preliminary Report of Excavations*. in: *Levant* 20: 47–62.
- Hitti, P.K. (1972): *The Impact of the the Crusades on Eastern Christianity*, in: S.H. Hanna (ed.): *Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya*, Leyden: 212–217.
- Jacobson, D.M. (2000): *Decorative Drafted-margin Masonry in Jerusalem and Hebron and its Relations*. in: *Levant*, 32: 135–154.
- Kalayan, H. (1973): *The Sea Castle at Sidon*. In: *Bulletin du Musée de Beyrouth*, 26: 81–89.
- Kennedy, H. (1994): *Crusader Castles*. Cambridge University Press.
- Lawrence, A.W. (1983): *A Skeletal History of Byzantine Fortification*. in: *Annual of the British School at Athens*, 78, Oxford: 171–227.
- Major, B. (1998): *Crusader Towers of the Terre de Calife and its Vicinity*. in: *The Arabist* 19-20, Proceedings of the Arabic and Islamic Sections of the International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS), part 1: 211–228.
- (2000): *Muszlim hadépítészet a XII-XIII. századi Közel-Keleten a források tükrében, a qinnasrīni katonai körzet erődítései*, publikálatlan szakdolgozat.

- (2001): *In Search of the 12th-13th century Rural Settlement in the Southern Littoral of Syria (A Report on the First Field Surveys)*. in: *The Arabist* 20-21, Proceedings of the 20th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants, forthcoming.
- Marino, L. et al. (1990): *The Crusader settlement in Petra*. in: *Fortress*, 7: 3-11.
- Mayer, H.E. (1990): *The Crusades*, Trans. J. Gillingham, Oxford University Press.
- Molin, K. (1997): *The Non-military Functions of Crusader Fortifications, 1187-circa 1380*. in: *Journal of Medieval History*, vol. 23, no. 4: 367-388.
- Müller-Wiener, W. (1984): *al-Qilā' ayyām al-hurūb as-salibiyya*. Trans. M.W. al-Jallād, Dār al-Fiqr, Dimashq.
- Nordiguian, L. & Voisin, J.C. (1999): *Châteaux et Eglises du Moyen Age au Liban*. Editions Terre du Liban, Beyrouth.
- The Oxford History of Technology II. (1956), Oxford, 374-82.
- Prawer, J. (1972): *The Latin Kingdom of Jerusalem, European Colonialism in the Middle Ages*. Weidenfeld and Nicholson, Jerusalem.
- (1980): *Colonization Activities in the Latin Kingdom*. in: *Crusader Institutions*, Oxford University Press: 102-142.
- (1983): *Two Medieval Villages North of Jerusalem: Archaeological Investigations in al-Jib and ar-Ram*. in: *Levant*, 15: 141-177.
- (1985): *Magna Mahumeria (al-Bīra): The Archaeology of a Frankish New Town in Palestine*. in: P.B. Edbury (ed.). *Crusade and Settlement*. Cardiff: 147-168.
- (1986): *The Red Tower (al-Burj al-Abmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and Mamluks, A.D. 1099-1516*. British School of Archaeology in Jerusalem, Monograph Series, vol. I. London.
- (1994a): *Towers in Crusader Palestine*. in: *Château Gaillard*, vol. XVI. Actes du colloque internationale tenu à Luxembourg, 1992, Caen: 335-350.
- (1994b) *Templar Castles on the Road to the Jordan*. in: M. Barber (ed.). *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Aldershot: 148-166.
- (1997) *Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological*

- Gazetteer*. Cambridge University Press.
- Rey, E.G. (1871): *Étude sur les monuments de l'architecture militaire des croisés en Syrie*. Collection des documents inédites sur l'histoire de France, series 1, Histoire politique. Paris.
- Riley-Smith, J. (1967): *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050-1301*. London.
- (1969): *The Templars and the Castle of Tortosa in Syria: an Unknown Document Concerning the Acquisition of the Fortress*. in: *English Historical Review*, 84: 278-287.
- Salamé-Sarkis, H. (1980): *Contribution à l'histoire de Tripoli et de sa région à l'époque des Croisades; Problèmes d'histoire, d'architecture et de céramique*. Geuthner, Paris.
- William of Tyre: *A History of Deeds Done beyond the Sea*, Trans. E.A. Babcock and A.C. Krey, Records of Civilization Sources and Studies, no. XXXV, 2 vols., New York (1976).

The study of **BALÁZS MAJOR** entitled: *Crusader Military Architecture in the 12th and 13th century Middle East* is the result of several years of research, two of which was spent in the field. The study summarizes the different fortification types of the Crusaders, sketches the evolution of their military architecture, while dealing with the most determining social, geographical, political and technological factors that were responsible for shaping this process. It also touches on some points of the possible interaction between the different architectural traditions of Byzantine, Muslim and Armenian castle builders, all neighbours of the newborn Frankish states. The study places a special emphasis on the fortified structures defending the Crusader rural settlement, the remains of which in the southern littoral of Syria are the authors' main field of research.

Die Studie von **BALÁZS MAJOR** *Die Kriegsbaukunst der Kreuzritter auf dem Nahen Osten in den 12. und 13. Jahrhunderten* ist das Ergebnis von mehreren Forschungsjahren in Syrien. In diesem Aufsatz werden die Kategorien der Festungen dargestellt, die Entwicklungsgeschichte der Burgbaukunst der Europäer des Heiligen Landes beschrieben, und dabei auch die den Prozess am meisten beeinflussenden gesellschaftlichen, geopolitischen und kriegstechnischen Faktoren, bzw. die Problematik der Wechselwirkung der muslimischen, byzantinischen und armenischen Kriegsbautraditionen und der der Kreuzritter skizziert. Der Aufsatz behandelt besonders die Frage der noch nicht untersuchten Festungen des Siedlungsnetzes auf den ländlichen Gebieten der ehemaligen Staaten der Kreuzritter, und gibt damit im Zusammenhang die neuesten Ergebnisse der Forschungsarbeiten auf dem Gebiet der Küstenregion des heutigen Syrien bekannt.

Boros Zoltán

Birtokigazgatás Magyarországon a 16. század elején

Bevezetés

Az alábbi sorokat egy a most készülő szakdolgozat előtanulmányaként vetettem papírra. Írásomban arra teszek kísérletet, hogy a szakirodalom és forrásfeldolgozások alapján összegezzem mindazt, amit tudni lehet a magyarországi nagybirtokok igazgatásáról a XVI. század első felében. Hogyan alakultak Mohács után a birtokstruktúrák a fokozatosan három részre szakadó Magyar Királyság területén? Miként irányította több vármegyére kiterjedő birtokát egy az ország politikai elitjébe tartozó főnemes, akinek hol Pozsonyban kellett több hetet az országgyűlésen töltenie, hol pedig személyesen is részt vett a török elleni hadműveletekben. Vagy ha ugyanez a személy, éppen Bécsben tartózkodott az udvarnál, esetleg valamely magyar kormányzékben betöltött hivatalát látta el, hogyan gondoskodott birtokainak védelméről? Milyen eszközökkel biztosította a földbirtokos – aki akár maga az uralkodó is lehetett – hosszas vagy állandó távolléte idején a jövedelmek rendszeres beszedését? Ezekre a kérdésekre próbálok meg válaszolni az most következő dolgozatban.